

תוקפו של היתר המכירה לשמיטה עם תקומת

המדינה

הרב שלמה גורן זצ"ל

המאבק ההלכתי שניהל מרן הרב הראשי הראשון לא"י הגראי"ה קוק זצ"ל, להתרת איסורי שמיטה ע"י מכירת האדמה לנכרי, היה מוצדק בזמנו, כאשר היישוב היהודי בארץ היה עדיין בחיתוליו. רוב אדמת א"י היתה בבעלות ערבית, ומספר היהודים לא הגיעו בימיו לחמישים רבוא. ומעל כל זה השלטון בא"י היה בריטי ולא היתה ריבונות יהודית על שטחי א"י. במצב זה היתה בין כך רובה של הארץ מופקעת מאיסורי שביעית לפי הפוסקים הסוברים ששמיטה בזמן הזה אינה מן התורה, כי אם מדרבנן. ובאיסורי דרבנן פוסקים שיש קניין לנכרי להפקיע את הארץ מקדושתה למצוות התלויות בארץ.

כן יש ללמוד מסוגיית הגמ' במס' גיטין מ"ז א', שם מקשה הגמ' על רבה שסובר אין קניין לעכו"ם בא"י להפקיע מידי מעשר, מהברייתא ששינו: ישראל שלקח שדה מעכו"ם עד שלא הביאה שליש, וחזר ומכרה לו משהביאה שליש, חייבת במעשר, שכבר נתחייבה. נתחייבה אין, לא נתחייבה לא? משמע שאם הביאה שליש ביד העכו"ם פטורה ממעשרות, משום שהופקעה קדושתה. ומתרצת הגמ': הכא במאי עסקין בסוריא וקסבר כיבוש יחיד לא שמיה כיבוש. ופירש רש"י שם: בסוריא דמעשר דידה מדרבנן ושם יש קניין ביד עכו"ם להפקיע. והוא הדין בא"י עצמה, גם במקום שקדשו עולי בבל. לדעת הרמב"ם הסובר שתרומות ומעשרות בזמן הזה מדרבנן יש קניין לעכו"ם להפקיע מידי מעשרות. כמו שנפסק בשו"ע יו"ד סימן של"א סי"א, שכתב "ונראה לי דהאידינא, שאין חיוב תרומות ומעשרות בא"י, אלא מדבריהם גם בא"י חלקו עול עכו"ם פטור מכלום". ולזה הסכים הגר"א בביאורו שם בס"ק כ"ח. וכן כתב שם בביאור הגר"א בשלהי ס"ק ו' ובס"ק ח'.

מבלי להיכנס לבעיות ההלכתיות המיוחדות הנוגעות לשמיטה בזמן הזה מדאורייתא או מדרבנן, ובאיסור מכירת אדמת א"י לגוי מטעם איסור לא תחנם, ושאר הבעיות שכבר נדונו ונתבררו בין המצדדים בהיתר המכירה של שמיטה לבין החולקים עליו, כפי שכתבו שני החולקים הגדולים הנרי תרי צנתרי דדהבי, הגראי"ה קוק זצ"ל בספרו "שבת הארץ", והגאון בעל "החזון איש" זצ"ל בספריו. לא באנו במאמר זה אלא לעורר שתי בעיות הלכתיות גדולות המהוות לפי עניות דעתי מכשול גדול, בהפעלת היתר המכירה של

אדמת א"י לנכרי, להתרת איסורי שמיטה. שתיהן התעוררו עם תקומת המדינה, כאשר א"י נמצאת תחת ריבונות ושלטון יהודי, ורוב אדמותיה של א"י הן בבעלות יהודית, נשאלת השאלה הגדולה: האם גם בתנאים אלו יש תוקף להיתר המכירה לנכרי, ע"י הפקעת קדושת כל א"י הנמצאת בריבונות של המדינה, כדי להתיר את העבודה בשדות בשביעית, ומניעת קדושת שביעית מן הפירות, ואיסור ספיחים מן הירקות?

שלושה טעמים למה לא השתמשו בתקופת המשנה והתלמוד בהיתר המכירה בשמיטה

הגראי"ה קוק זצ"ל במבוא לשבת הארץ פ"ד מעורר את הבעיה וכותב: "ומה שאנו סומכים על היתר השמיטה ע"י המכירה, ולא נמצא מעולם ולא נראה שסמכו ע"ז החכמים הקדמונים ז"ל בזמן בית שני; וכל ימי חכמי התלמוד הירושלמי. והישוב הנמשך בא"י אח"כ בימי הראשונים", - הגראי"ה משיב על שאלה זו שלוש תשובות: (א) מכיוון שהיו אז רוב הקרקעות בא"י בידי ישראל, היו נוהגים אז איסור פירות שביעית גם בשל נכרים, משום גזירה אטו רוב קרקעות דשל ישראל. הלא לא היה אפשר אז להתנהג באופן זה. משא"כ עכשיו שכבר אין מניעה זו, מפני שקרקעות של ישראל בא"י הם מיעוטא דמיעוטא. ודוחק המצב הלא הוא גורם בהכרח להתנדג בהיתר של המכירה, מכיוון שיש מקום לסמוך ע"ז. ע"כ טעמו הראשון.

ובקונטרס האחרון לספרו "שבת הארץ" כהוספת לפ"ד הלכה כ"ט מאריך הגראי"ה זצ"ל בטעם זה. וכן כתב שם: דאפילו האוסרים פירות שביעית של נכרים וסבירא להו דנוהג דין שביעית בקרקעות שבא"י, גם זהו אליבא דכולי עלמא איסור דרבנן. ויש לומר, שעיקר הגזירה באה רק כשהיו רוב השדות של ישראל והיתה מתקיימת שבת הארץ כראוי, ורק ע"י מיעוט השדות של הגויים תתבטל שבת הארץ, ולא יהיה ניכר הבדל משל ישראל לשל נכרים ויבואו ע"י כך לזלזל בפירות של ישראל ובקדושת שביעית של ישראל בקרקעותיהם. אבל בזמננו שרוב השדות עדיין ביד נכרים ומיעוטא דמיעוטא ביד ישראל, ורוב היושבים הם ג"כ נכרים בעוונותינו, ואין שבת הארץ ניכרת כלל בהמיעוט של ישראל נגד הרוב של נכרים, י"ל דאין מקום לגזור על של נכרים משום של ישראל, על הרוב משום המיעוט. ואדרבה יש לומר שיותר עדיף מה שנהוג כעת בהוראת שעה להפקיע את דין קדושת שביעית גם מהמיעוט של ישראל, ע"י מכירה לנכרים בדרך היתר, כדי שלא ייכשלו בקדושת שביעית של המיעוט של ישראל. עד אשר ישיב ה' שבותנו ויהיה רוב השדות של ישראל ורוב יושבי הארץ מישראל, ואז על ידי זכר לשביעית של המכירה, ושל פרטי הדינים שיהיו נשמרים כפי האפשר, תשוב לנו כל קדושת השביעית לנהוג בהם כדינם ולהחמיר גם בשל נכרים, לפי המחמירים בשל נכרים, שכפי הנראה מפשטן של דברים בכמה מקומות, כך היו נוהגים בימים מקדם כשהיה רוב ישוב א"י בידי ישראל.

רבנו הקדוש ניסה להתיר את איסורי שמיטה לגמרי

בדרך זו אפשר ליישב את התמיהה הגדולה על היתר המכירה. הרי גם בתקופת המשנה והתלמוד לאחר חורבן הבית השני התלבטו חז"ל מאד בבעיית השמיטה. במצב הכלכלי שהיו נתונים בו הכבידה עליהם שנת השמיטה מאד, עד כדי כך שרבנו הקדוש רצה להתיר את איסורי שמיטה. כמו שמצינו בירושלמי במס' דמאי פ"א הל"ג ובמס' תענית פ"ג הל"א שם נאמר: רבי בעא מישרי שמיטתא סלק ר' פנחס בן יאיר לגביה. שאל אותו רבי מה עיבוריא עבידין? כלומר מה מצב התבואה בשדות, וענה לו ר' פנחס בן יאיר עולשין יפות. כלומר עשב הארץ יפות הן. וחזר רבנו הקדוש ושאל אותו מה עיבוריא עבידין? השיב ענה לו ר' פנחס בן יאיר עולשין יפות. וידע רבי דלית הוא מסכמה עימיה. כלומר מזה הבין רבי שאין ר' פנחס בן יאיר מסכים אתו להתיר שמיטה.

הגר"א בפירושו למס' דמאי מפרש שלא היתה כוונתו של רבנו הקדוש להתיר איסורי שמיטה בכל השנים, אלא שהיתה שנת רעב ורצה להתיר שמיטה בעבודות. סליק ר' פנחס בן יאיר לגביה דרבי רצה שיסכים ר' פנחס בן יאיר עמו להתיר. ואמר לו רבי מה עיבוריא עבידין. כלומר מה לעשות בתבואה שיהיה לאכול בזו השנה. והשיב לו ר' פנחס בן יאיר עולשין יפות. שעשבי הארץ טובים. וסבר רבי אולי לא הבין מה בקשתו ואמר עוד פעם מה עיבוריא עבידין. והשיב לו עוד פעם, עולשין יפות. ע"כ לשון הגר"א.

ברם, מהירושלמי במס' תענית משמע לא כפירוש הגרא, אלא דעתו של רבי היתה שיש להקל באיסורי שמיטה בכל השמיטות לאחר חורבן הבית, לא רק בשמיטה אחת שהיתה שנת רעב. שכן שנינו שם לענין התרעה על צמחים שקמלו ועל הפסקת הגשמים: תני כשם שמתריעין עליהן בשאר ימי שבוע, כך מתריעין עליהן בשביעית מפני פרנסת אחרים. ושאל הירושלמי, מה מפני פרנסת אחרים? חברייא אמרי מפני פרנסת עכו"ם. ר' זירא אמר מפני פרנסת החשודים על שביעית. לאכול ספיחי שביעית ולעבוד בשדות בשביעית. כמו שפירשו שם המפרשים. וממשיך הירושלמי ואומר: אתייא דר"ז כרבי ודחברייא כר' פנחס בן יאיר. כלומר, שר"ז סובר כרבי וחברייא כר"פ בן יאיר. דר' זירא כרבי. חד ספר היה חשיד על פירות שמיטתא. אייתוניה גבי רבי. אמר לון ומה יעביד עלובא ובגין חייו הוא עבד. ופירושו שאנשים הביאו את הספר לרבנו הקדוש שיעניש אותו על שנחשד על השביעית. ורבנו הקדוש הצדיק אותו ואמר ומה יעשה עלוב זה שאין לו ממה לחיות. לכן סובר ר"ז שיש להתפלל על התבואה שתצליח בשנת השמיטה בגלל עוברי עבירה הזורעים בשביעית. אחרי כן מביא הירושלמי את העובדה הנ"ל ממס' דמאי שרבי בעא מישרי שמיטתא וסלק ר"פ בן יאיר לגביה וכו'. והחברייא סוברים כר"פ בן יאיר, שאין מקום להתיר שמיטה לאחר חורבן הבית, לכן אין להתפלל על התבואה ועל הצמחים של יהודים החשודים על שביעית, כי אם על שדות הגויים.

משמע שכאן שלא רק בשנת שמיטה אחת שהיה בה רעבון ניסה רבי להתיר שמיטה, אלא בכל שנות השמיטה. שלכן מפרש ר"ז את הברייתא שמתריעין על הצמחים ששנו ועל הפסקת גשמים בשנת שמיטה, כדי שהחשודים על השביעית יוכלו להתפרנס מספחים ומפירות שביעית, על אף האיסור שבדבר, כדעתו של רבי שרצה להתיר שמיטה. והברייתא הזאת הרי אינה מכוונת לשנה מיוחדת של שמיטה אלא לכל שנות השמיטה כדעתו של ר"ז. גם העובדה עם הספר שנחשד על השביעית, שהובא לפני רבי ודן אותו לכף זכות משום שעשה זאת כדי חיי. גם היא לא היתה באותה שמיטה מיוחדת של שנת רעב. כמו שפירש הגר"א. ובכל זאת רואה הירושלמי שיטה אחת בדעתו של רבי שבקש להתיר שמיטה. ומשמע מכאן עוד, שלמרות שר' פנחס בן יאיר לא הסכים עם רבי להתיר שמיטה, המשיך רבנו הקדוש להקל באיסורי שביעית. כמו שהירושלמי מסתמך על ניסיון זה של רבי שביקש להתיר לגמרי איסורי שמיטה, כדי לדאוג לחשודים שמעבדים את השדות בשמיטה, ואוכלים ספחים ולא מפקירים פירות שביעית. כמו ששנינו בברייתא לפי דעתו של ר"ז. זה נוגד את פירושו של הגר"א במס' דמאי.

השמיטה הכבידה מאד על חיי הישוב בארץ-ישראל עד כדי פיקוח נפש

על כל פנים ברור שהשמיטה היתה בימיו של רבי קשה מאד לקיימה, עד כדי כך שניסה להתיר אותה לגמרי. וזה משום שרבי הולך לשיטתו שסובר שמיטה בזמן הזה מדרבנן. כמו שאמרו במס' גיטין ל"ו א': בשביעית בזמן הזה ורבי היא דתניא רבי אומר "וזה דבר השמיטה שמוט" (דברים ט"ו), בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואת שמיטת כספים. בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים. בזמן שאי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כספים. וכפי פירוש רש"י שם שהמדובר בשמיטת קרקע גם לעניין חרישה וזריעה, שאינה לרבי בזמן הזה אלא מדרבנן. כמו שאמרו בירושלמי בגיטין פ"ד הל"ג: אפי' כמאן דאמר מעשרות מדברי תורה מודה בשמיטה שהיא מדבריהן. וזה דבר השמיטה שמוט. רבי אומר שני שמיטין וכו'. לכן ניסה רבי לבטל לגמרי את איסורי שמיטה מדרבנן בגיל דוחק הפרנסה.

כן מצינו גם בבבלי סנהדרין כ"ו א' על מה שנינו שם במשנה: משרבו האנסין חזרו לקרותן סוחרי שביעית. ומאי נינהו ארנונא, כדמכריז ר' ינאי פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא. חזרו לומר אוספין כשרין סוחרין פסולין. והקשו שם בתוס' ומשים ארנונא היתירו לחרוש ולזרוע בשביעית דהוא איסור מדאורייתא? ותירצו שני תירוצים. הראשון דמיייר בשביעית בזמן הזה דרבנן, והשני דפיקוח נפש הוא ששואל מהם המלך מס, ואין להם ממה לפרוע, ומתים בתפיסת המלך. והכי איתמר בירושלמי משום חיי נפש. עכ"ל התוס'. וכן אמרו בירושלמי במס' סנהדרין פ"ג הל"ה על המשנה שם: בראשונה כשהיתה המלכות אונסת הורה ר' ינאי שיהו חורשין חרישה ראשונה. משמע ששמירת שנת השמיטה היתה כרוכה

במסירות נפש גדולה וגם בפיקוח נפש. נשאלת השאלה אם אפשר ומותר להפקיע עפ"י ההלכה את איסורי השמיטה ע"י מכירת א"י לנכרים למה לא עשו כן רבנו הקדוש ור' ינאי, והם ביקשו להתיר שמיטה ללא הפקעה, כאשר היתה המכירה ניתנת לבצעה בקלות ועפ"י דין וההלכה. ע"ז כתב הגר"ה קוק זצ"ל "כי אז כשהיו רוב או לכה"פ חלק גדול מאד מקרקעות של ישראל, היה נוהג איסור שביעית לכה"פ מדרבנן. משום גזירה מיעוטא אטו רובא. לכן לא היה אפשר להתנהג בעצה זו של ההפקעה ע"י מכירה". וכן כתב בקונטרס אחרון, "ורק כשיבא הדבר לידי כך שישב מצב הישוב לכומו שהיה בעת שהחלה הגזירה ויהיה רוב הקרקעות שבא"י של ישראל, אז יהיה צורך לדון בדבר, אם הגזירה שנתבטלה ע"י ביטול הישוב חשיבא מבוטלת, באופן שצריך מנין חדש עליה, או שהיא תשוב ותחל ממילא, מאחר שהיא ראויה לחול מצד הישוב, שחזר להיות כמאז בזמנה".

עם תקומת המדינה התערער כל היסוד של היתר המכירה

והנה כיום כאשר רוב רובן של אדמות א"י נתונות ביד ישראל, מתערער כל היסוד של היתר המכירה לנכרי. מכיוון שבמצב שלנו כאשר רוב אדמות א"י שייכות ליהודים, הן מבחינה שלטונית והן מבחינה אזרחית, חל איסור שמיטה גם על פירות של גויים לפי דבריו של הגר"ה קוק זצ"ל. ואין במכירה לנכרי להפקיע את כל הארץ מקדושתה. ולא רק מטעם גזירה מיעוטא אטו רובא כמו שכתב הגר"ה קוק זצ"ל, כי השאלה הנשאלת על דבריו היא למה מדובר על מיעוט אדמות של נכרים בימיו של רבנו הקדוש ור' ינאי; אם נכון הדבר שע"י המכירה לנכרי אפשר להפקיע את כל אדמת א"י מקדושתה לענין שמיטה, למה לא מכרו בימי רבי ובימי ר' ינאי את כל א"י לנכרי כמו שעושים כיום, ואז לא היתה הגזירה של מיעוט של נכרי אטו רוב של ישראל קיימת. כי ע"י המכירה עברה כביכול כל א"י לידי נכריות. וכי אי אפשר היה לעשות בימי המשנה והתלמוד בא"י, כמו שאנו עושים היום? ולמה כתב הגר"ה קוק זצ"ל הטעם שלא השתמשו בימי המשנה והתלמוד בהיתר המכירה "מכיוון שהיו נוהגין אז איסור פירות שביעית גם בשל נכרים, הרי אפשר היה גם אז למכור את כל אדמת א"י לנכרי ולמה בחר רבנו הקדוש ור' ינאי בהתרת שנת השמיטה בכלל ללא כל הערמה, בגלל שהיו דחוקים לפרנסה, כמו שאמר רבנו הקדוש או בגלל הסכנה באי תשלום הארנונא למלך בימי ר' ינאי? אלא בוודאי שאין כל היתר מבחינת ההלכה למכור את כל א"י, או אפילו את רובה לנכרי, (להפקיע את כולה מקדושת הארץ ולמצוות התלויות בה, אם משום שההפקעה לא תתפוס על כל א"י, או משום שאסור לעשות כן. וכל המדובר היא רק כשיש צורך למכור רק מיעוט מן האדמות של א"י לנכרים. ואז אין אנו מפקיעים את קדושת א"י מן המצוות התלויות בה, כפי שהציע הגר"ה קוק זצ"ל לעשות כאשר רק מיעוט הארץ היתה בידי יהודים. אבל למכור את כל א"י לנכרי ולהפקיע את כולה מידי קדושתה, אין כלל הווה אמינה להתיר זאת. שאם לא כן חוזרות כל התמיהות הנערמות נגד היתר המכירה לנכרי למקומן. למה

לא עשו כן בימיו של רבנו הקדוש ובימיו של ר' ינאי כאשר עמדו בפני פיקוח נפש ממש, כמו שכתבו בתוס' בסנהדרין הנ"ל.

אין להעלות על הדעת מכירת כל א"י הנכרים והפקעת קדושת כל א"י מן המצוות התלויות בה

לכן ברור שמה שכתב הגראי"ה בקונטרס האחרון הנ"ל, "שאם ישוב מצב הישוב לכמו שהיה בעת שהחלה הגזירה, ויהיה רוב הקרקעות שבא"י של ישראל אז יהיה צורך לדון בדבר אם הגזירה שנתבטלה ע"י ביטול הישוב חשיבא מבטלת באופן שצריך מניין חדש עליה, או שהיא תשוב ותחל ממילא" - כל זה מדובר אך ורק על מכירת מיעוט מן הארמית של א"י לנכרי. אז יש לדון בתוקף ההפקעה, אם חוזרת הגזירה שהיתה קיימת על אדמת נכרים בשביעים ליושנה או לא. אבל בשום פנים ואופן אין לדבר על מכירת כל א"י או רובה לנכרים כדי להפקיע את כולה מקדושתה, אין להעלות על הדעת דבר כזה. נוסף לכל האמור, הגזירה כביכול, שהיתה קיימת על אדמות נכרים בשביעית, משום מיעוט אטו רובא, אין לה יסוד בתלמוד ובהלכה. והסיבה יכולה להיות אך ורק משום שמותר להפקיע מיעוט של א"י מקדושתה ולא רובה ככולה. ולכן ברור שעכשיו, שרובה של א"י בידיו, אין כלל לדבר על מכירת כל האדמות או רובן, הכוללות את האדמות המרובות שהן בבעלות מינהל מקרקעי ישראל, המהוות את רוב האדמות בא"י, ולהעביר אותם לידי נכרים כדי להפקיע את כל א"י מקדושתה. אין לזה כל הגיון ודרך בהלכה, גם לפי שיטת מרן הרב קוק זצ"ל. ולהלן יתברר שדברי הרמב"ם שמביא את אשר הורה ר' ינאי, סותרים גם את התירוץ של הגראי"ה בכל הנוגע לגזירה מיעוט אטו רובא.

התירוץ השני שכתב הגראי"ה במבוא לשבת הארץ, למה לא השתמשו רבותינו בימי קדם בהיתר המכירה הוא משום ששנת השמיטה הלא היתה אז קבועה וקיימת בזמנה, שהיתה חלה בו, ולא נודע אז שום ספק ממניין השנים של שנת השמיטה. ועתה יש לצרף הספק של שנות השמיטה שבא במחלוקת הרמב"ם והגאונים. וכבר זכר זה המבי"ט וכתב שע"ז אולי סמכו להקל בפירות של נכרי דכיוון דשביעית בזמן הזה דרבנן הווי ספק דרבנן לקולא. גם תירוץ זה אין בו כדי ליישב את התמיהות הגדולות על רבנו הקדוש ועל ר' ינאי שהתירו לחרוש ולזרוע בשביעית, ללא כל אמצעי הערמה ודרך היתר ע"י מכירה לגוי. נניח ששנת השמיטה היתה ידועה להם ללא כל ספק, אבל מכל מקום מוטב היה להם להשתמש בהיתר המכירה כדי להקל על האיסור, מאשר להתיר להם איסורי השמיטה ללא כל דרך של היתר בכגון זה היה להם לנהוג כמו בפקוח נפש, ולהתיר הקל הקל, שלדעת הגראי"ה קוק הוא היתר גמור עפ"י דין.

נוסף לכך יש לתמוה על דבריו בתירוץ זה מן הרמב"ם שהביא את אשר עשה ר' ינאי ופסק בפ"א מהל' שמיטה ויובל הי"א: משרבו האנסיין והטילו מלכי עכו"ם על ישראל לעשות מחנות לחילותיהן, התירו לזרוע בשביעית דברים שצריכין להם עבדי המלך בלבד. וכן מי שכפאו אנס לעשות בשביעית בחנם כמו עבודת המלך, וכיוצא בהן הרי זה עושה. למה לא הציע הרמב"ם למכור לנכרי את האדמה שיש בה צורך לעבדי המלך ולאנס, כדי שמותר יהיה לעבוד בשביעית, ולא יעברו על איסורי שביעית ללא כל היתר, כי אם משום הכרח ואונס בלבד; הלא בימי הרמב"ם כבר היתה קיימת בעיית החשבון של שנת השמיטה והיה ספק בה. היה לו להשתמש בהיתר המכירה כדי להימנע מעבודות האסורות בשביעית. הוכחה זו מהרמב"ם כוחה יפה גם לגבי התירוץ הראשון הנ"ל, שהסביר הגר"א¹ בדבר שינוי המצב של א"י בין הדורות הקודמים לימיו. כי בימיו של הרמב"ם בוודאי שרובה של א"י היתה נתונה בידי נכרים. א"כ למה לא הציע הרמב"ם להשתמש בהיתר המכירה לנכרי במקום להתיר את העבודה בשביעית לצורך פרעון של הארנונה, ובמקום אונס, בלי היתר כל שהוא; הרי אפשר היה לעשות זאת בהיתר גמור לפי דעת מרן הגר"א² זצ"ל. ובכוח מה התיר הרמב"ם חרישה וזריעה בשביעית באדמה יהודית, כאשר אפשר היה למכור אותה לנכרי בהערמה ולהמנע מכל איסור?

גם התירוץ השלישי שכתב הגר"א³ קוק זצ"ל במבוא הנ"ל קשה מאד. על השאלה למה לא השתמשו הקדמונים בהיתר זה של המכירה לנכרי כתב הרב: "משום שאז לא היה גדול כל כך הצורך לא נכנסו כ"כ בהיתר הערמה, ואח"כ בדורות האחרונים כשנתגבר ההכרח החלו להתיר בזה ולהנהיג כן את הצבור. והיינו שבכל מקום שלא היה ההכרח גדול לא רצו חכמי הדורות לפרסם היתר של הערמה". אלו דברים מתמיהין מאד. וכי הסכנה שהיתה קיימת בימיו של ר' ינאי לשובתים בשביעית שלא יהיה להם ממה לשלם למלך ארנונה והיו צפויים למות בתפיסת המלך, אינו נחשב להכרח גדול? והרי רבנו הקדוש רצה להתיר לגמרי את איסורי השמיטה, בגלל הדוחק הנורא שהיו נתונים בו. וכמו שביארנו לא היתה זו רק שנה אחת, אלא בכל שנות השמיטה, ואם הדוחק והאונס בשנת השמיטה היו בהם בדורות הקדמונים, כדי להביא לביטול גמור של השמיטה, כמו שניסה רבי לקבל את הסכמתו של ר' פנחס בן יאיר. ומהירושלמי במס' תענית הנ"ל אנו למדים, שגם לאחר שלא קיבל את הסכמתו של ר' פנחס בן יאיר להתרת השמיטה, המשיך רבי לנהוג לקולא כלפי החשודים על איסורי שביעית. וגם הבריייתא מצווה להתפלל על הגשמים ועל הצמחים בשנת השמיטה לטובת היהודים שעובדים בשביעית בלי היתר. במצב כזה וכי לא היה עדיף להציע להם למכור בהערמה לנכרי את האדמה בשביעית כדי להינצל מאיסורי שביעית, ולא ללכת על ביטול איסור שמיטה ללא כל הערמה?

גם תירוץ זה אינו עמיד בפני הרמב"ם שהביא את ההיתר לעבוד בשמיטה כדי לשלם הארנונה למלך, וכי גם בימיו לא היה הכרח כ"כ גדול כמו בימינו, וכי אנו במצב כלכלי הגרוע מכל הדורות ולפנינו, שרק אנו רשאים להשתמש בהיתר הערמה ע"י מכירה לגוי?

הריבונות של המדינה על הקרקע מהווה בעלות-על ומונעת הפקעת קדושת הארץ ע"י מכירה פרטית לגוי

נוסף לכל זה לאחר תקומת המדינה, כאשר כל אדמות א"י הן תחת הריבונות של ישראל, זוהי בעלות-על על כל א"י, כאשר כל בעלי האדמות חייבים לשלם מס על האדמות למדינה. כדברי התוס' במס' קידושין ל"ו ב' בד"ה "כל" שכתבו: לפי שעכשיו בחו"ל אין הקרקעות שלנו שהרי משועבדות הן למלך ואנו ניתנים מהן מס למלך, אם כן אין להם דין קרקע להפריש תרומה ומעשר. וא"ת בא"י נמי משועבדות הן למלך ואפילו הכי מפרישין תרומה ומעשר. וי"ל דאין קנין לעכו"ם בא"י להפקיע מן מעשר עכ"ל תרומה ומעשר, וי"ל דאין קנין לעכו"ם בא"י להפקיע מן מעשר עכ"ל התוס'. לפי"ז כאשר המלכות היא של ישראל ומשלמין בא"י מס למדינה, בוודאי שיש בריבונות ובעלות זו של המדינה על הארץ, כדי למנוע הפקעת קדושתה ע"י העברת הבעלות הפרטית שלנו לנכרים. מכיוון שגם לאחר המכירה לנכרי נשארות האדמות תחת בעלות-על של השלטון היהודי, המהווה רשות עליונה על כל אדמות המדינה לפי שיטת התוס'.

אמנם קצת מרבותינו הצרפתים, כמו שכתב הר"ן בנדרים כ"ח א' בשם התוספות וכן הרשב"א מתשובותיו "תולדות אדם" סימן קל"ד, סוברים ומבא"י אין אומרים דינא דמלכותא דינא לפי שא"י כל ישראל שותפין בה, והיא ירושה לנו מאבותינו להדיט כמלך, כלשונו של הרשב"א בתשובתו. לפי שיטה זו אין בריבונות הממשלתית כדי לקבוע בעלות-על על אדמות א"י, אז תיתכן הפקעה ע"י מכירת הבעלות הפרטית לנכרים, גם לאחר קום המדינה, משום שלפי חכמי צרפת אין בהטלת מס על האדמות בא"י, משום הוכחה לבעלות עליונה של השלטון על האדמות. אבל הרי הרמב"ם רוב רובם של הפוסקים, ביניהם גם רוב חכמי צרפת, סוברים שדינא דמלכותא יש לו תוקף גם בא"י. כמן שכתב הרמב"ם בפ"ה מהל' גזילה ואבדה היא "שדין המלך דין היא ולא עוד אלא שהוא עובר המברח ממכס זה מפני שהוא גוזל מנת המלך, בין שהיה המלך עכו"ם, בין שהיה המלך ישראל". לפי שיטת פוסקים זו, ייתכן שאין תוקף להפקעת קדושת הארץ ע"י מכירות האדמה לנכרי, לאחר שכל א"י נשארה בריבונות יהודית עליונה. והממשלה והכנסת אינה שותפה למכירה זו של כל אדמת א"י לנכרים, ואין בה כדי להפקיע את קדושת הארץ.

מכל האמור ברור שלאחר קום המדינה כאשר רוב א"י נתונה בידי יהודים, אין תוקף להיתר המכירה כפי שכתב הגר"ה קוק בעצמו. או שההיתר נחלש לגמרי ואין לסמוך עליו, בייחוד כאשר מדובר על מכירת כל א"י לנכרים כדי להפקיע את קדושתה.

יש להוסיף ולומר שגם אם המכירה מועילה להתרת איסור ספיחין דרבנן מהירקות, ואולי גם הפקעת קדושת שביעית מהפירות, לפי שיטות הפוסקים ששמיטה בזמן הזה מדרבנן, ולכן יש קניין לעכו"ם להפקיע מאיסורי שביעית בניגוד לדעת הרי"ב"ז - אין זה אלא כאשר האדמה נעבדה ע"י נכרי. אבל להתיר עבודה בשביעית לישראל על סמך היתר המכירה כיום אין לכך בסיס הלכתי גם לפי הגר"ה קוק זצ"ל, מכיוון שכיום רוב א"י נתונה בידי יהודים ולא מועילה המכירה של כל א"י לנכרי.

בשעתו, בשנת השמיטה הקודמת כאשר נזדקקנו לנושא זה בשם הרבנות הראשית קבענו במפורש, כי יש ספיקות לגבי שימוש ב"היתר המכירה של הקרקעות" בשל הנסיבות שנשתנו מאז נקבע. גם הצבענו על דרכים חליפיות ופתרונות הלכתיים כיצד להתגבר על הבעיות המתעוררות בשנת שמיטה. ראה בחוברת מאורות א' בהוצאת הרבנות הראשית תש"מ).

מה שאין כן אם קונים מחנויות שמיטה שכל הירקות שבהן גדלו ונעבדו ע"י נכרים, אין שום חשש איסור עליהם, כמו שפסק הרמב"ם. ואין כל דמיון בין ירקות ופירות שגדלו באדמות נכרים ועבדו בהם נכרים, לבין אדמה שנמכרה לנכרי ועבדו בה יהודים. שלפי דעת הרמב"ם שהוא יסוד ההיתר ע"י מכירה, וכן סוברים רוב הפוסקים שמצווים על איסור העבודה בשביעית. גם אם האדמה היא של נכרים, וממילא נתקדשו פירותיה באיסורי שביעית. נוסף לנ"ל פורסמה הודעה, "אלו שמחמירין על עצמם לאכול רק מפירות הגויים יצא שכרם בהפסדם שלמעשה אוכלים מפירות שביעית ממש שלא נמכרו ברכנות". הודעה זו תמוהה. אלא גם יראי השם הנאלצים להשתמש בהיתר המכירה בשדותיהם בגלל פרנסתם, עליהם להדר ולקנות לעצמם לצורך ביתם מחנויות שמיטה שאין עליהן שום חשש ופקפק.

יהודה ושומרון וחבל עזה אינם זקוקים להיתר המכירה כל עוד לא החילו שם את הריבונות היהודית

דברים אלו אמורים לגבי אדמות א"י בתוך שטח המדינה שאינן נתונות לממשל הצבאי, אבל אזורי יהודה ושומרון וחבל עזה, הנמצאים תחת ממשל צבאי, והחוק הישראלי לא חל עליהם, ומבחינת הסטטוס החוקי שלהם אין למדינת ישראל ריבונות על אזורים אלו, לצערנו הרב נוהגת בהם ממשלת ישראל לפי החוק הבינלאומי, שמגדיר את האזורים הללו כשטח כבוש בדינו, אוי לאותה בושה ואוי לאותה כלילה. אבל זו המציאות החוקית

בשטחים אלו. ולא עוד אלא שהחוק הירדני הוא התקף ביהודה ושומרון. באזורים אלו כל שהמתנחלים מכרו אדמתם לנכרים תוקפו של היתר המכירה תקף שם יותר מאשר בא"י עצמה, שיש בה ריבונות יהודית שהיא בעלות-על על אדמותיה. כמו שביארנו לעיל.

החלטנו לפרסם מאמר זה לאור ההודעה של הרבנות הרשאית לישראל שהודיעה בעתונות "כי הרוב המוחלט של אדמות ארץ ישראל נמכרו לנכרי לקראת שנת השמיטה עפ"י תקנת רבותינו שבארץ ישראל. לכן אפשר לקנות ירקות ופירות בכל רשתות השיווק, ואין לקנות דווקא ירקות מנכרים".

והנה לפי מה שנוכחנו לראות מדבריו של בעל היתר המכירה עצמו, מרן הגר"א קוק זצ"ל בעצמו, אין תוקף למכירה. והרי ההודעה משתבחת "כי הרוב המוחלט של אדמות א"י נמכרו לנכרי". כאילו שזה למעליותא, ואין זה אלא לגרעיהו ובוודאי שאין לסמוך על כך להתיר עבודות האדמה בשביעית ולאכול ספיחיה ופירותיה, כשנעבדו ע"י יהודים, כמו שכתב הרדב"ז בפירושו להרמב"ם בהל' שביעית פ"ד הכ"ט, על דברי הרמב"ם שם שכתב עכו"ם שקנה קרקע בארץ ישראל וזרעה בשביעית פירותיה מותרין. שלא גזרו על הספיחין אלא מפני עוברי עבירה. והעכו"ם אינו מצווין על השביעית כדי שנגזר עליהם. וכתב ע"ז הרדב"ז: "אם עבדה העכו"ם. עכו"ם לא נצטוו ולפיכך מותר לאכלו. הלכך אם עבדה ישראל אע"פ שהיא של עכו"ם, כיוון שנעשה איסור בעבודתה אין אוכלין את פירותיה". נמצא שאלו שרוצים להיזהר מאיסורי שביעית, כיוון שתוקפו של ההיתר פג עם תקומת המדינה, האוכל מירקות של יהודי שמכר אדמתו לנכרי, הירקות אסורים לא רק משום ספיחין אלא משום שגדלו באיסור, כמו שכתב הרדב"ז.

נוסף לכך כיון שלפי החוק הירדני השולט שם אין תוקף למכירת האדמות ליהודים, ייתכן שאין צורך כלל להשתתף בהיתר המכירה, אלא דין האדמה מבחינת החוק כדין אדמה בבעלות נכרים לפי הסוברים שבא"י ג"כ אומרים דינא דמלכותא דינא. ולכן פוקעת ממנה קדושת הארץ לפי השיטות ששמיטה בזמן הזה מדרכנן, שעל שיטה זו בנוי כל היתר המכירה לשמיטה.

לפי"ז כל הירקות והפירות המובאים מאזורי יהודה ושומרון אין עליהם איסור ספיחין, וקדושת שביעית, ומותרים הם באכילה בכל דרך שהיא.

באשר לרמת הגולן גם לאחר צירופה לא"י עפ"י חוק הכנסת, וגם בכל הנוגע לחבל עזה, מכיוון שלפי מפת א"י של הרמב"ם אין אזורים אלו כלולים בכיבוש עולי מצרים עם כל התמיהות שבדבר, ולדעת רוב הפוסקים אינם כלולים באיזור הכיבוש של עולי בבל, אפשר להקל עליהם גם באיסורי העבודה בשמיטה לדעת הרמב"ם. ולדעת הר"ש וסיעתו אין על הירקות שם איסור ספיחין וגם אין על הפירות קדושת שביעית, משום שאין האיזור

כלול בכיבוש עולי בבל. יוצא איפוא שבאזורי יהודה ושומרון ותבל עזה, אין על הירקות איסור ספיחין ולא על הפירות קדושת שביעית, כל עוד שיהודה ושומרון וחבל עזה נתונים תחת ממשל צבאי והחוק הישראלי אינו שולט שם. כאשר תחיל ממשלת ישראל על אזורים אלו את החוק הישראלי ותחיל עליהם את הריבונות היהודית, רק אז תחזור קדושתם של אזורים אלו לכל המצוות התלויות בארץ.